

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

DIE UW JEUGD VERNIEUWT

ALS DIE VAN EEN AREND PS. 103 5

Jaargang 59, no. 14

31 december 1983

HOOFDARTIKEL

God nie meer 'n jaloerse God nie . . . ?

(Bij de jaarwisseling)

Op het vraagteken na is het opschrift boven dit artikel overgenomen uit een Zuid-Afrikaanse krant. Zo'n opschrift zet een gereformeerde lezer aan het denken. Zeker als zo'n lezer terugblijkt op het jaar 1983 en naar perspectieven zoekt voor het jaar dat aanbreekt. Wat is namelijk het geval?

In Nederland is in het jaar 1983 een nieuwe 'vertaling' van de Bijbel uitgekomen. In Zuid-Afrika is dit eveneens het geval. Wat het thema bijbelvertalen betreft kan voor het laatstgenoemde land het jaar 1983 in tweeërlei opzicht een belangrijk jaar worden genoemd. We zouden het kunnen typeren als een herdenkingsjaar en een innovatiejaar.

Herdenkingsjaar: vijftig jaar geleden, op de laatste zondag van augustus 1933, is de bijbel voor het eerst officieel ('amptelik' heet dat daar) in de Afrikaanse taal gebruikt.

Innovatiejaar: de nieuwe Afrikaanse vertaling is klaar gekomen. Men heeft er alles op gezet dat nog net voor de jaarovergang — omstreeks het Kerstfeest — deze vertaling op de kansels en in handen van de gemeenteleden zou zijn.

Herdenkingsjaar. Zeker, er is meer te herdenken geweest op het gebied van bijbelvertalen. In dat land met grote engelse, maar ook wel duitse invloed leven immers vele volken. Zo konden er ook nogal wat jubilea vallen. De eerste Engelse Bijbel is namelijk 600 jaar geleden *verschenen* (1383). De vertaler van de Duitse Bijbel is 500 jaar geleden geboren (1483). De volledige vertaling in Zoeloe was dit jaar een eeuw oud (1883). Dit geldt ook van de volledige Bijbel in Xhosa en van die in

Zuid-Sotho. De eerste Bijbelgedeelten in Tsonga zagen in 1883 het licht. Men kon dan ook schrijven dat het jaar 1983 'om baie redes 'n feesjaar' kan worden genoemd. En het is goed om op te merken dat in een 'na-christelijke tijd' het wonder van de bijbel in de talen van vele volken tot de uitdrukking 'feesjaar' kon inspireren. Het is niet pikkedonker in een wereld die donker is en al donkerder wordt. De term 'na-christelijke tijd' heeft trouwens wel behoefte aan nadere toelichting: het is immers Christus door wie God de Vader regeert! Reden tot feest? In elk geval tot verwondering.

Maar er is meer te zeggen.

Aan de vertaling van de Bijbel in die onderscheiden talen is éven aandacht geschonken. Maar deze viel in het niet vergeleken met het véle dat gesproken en geschreven werd over de Bijbel in het Afrikaans.

Waarom voor die laatste de belangstelling zo groot is? Uit liefde tot de bijbel als Gods onfeilbaar Woord! Dat is duidelijk. Maar er is ook iets anders. Het was kerkelijke, maar niet minder

INHOUD: *Hoofdartikel*: God nie meer 'n jaloerse God nie. . . ? *Kort gehouden*: Avondmaalsviering en avondmaalsstijl. *Uit de Schrift*: Als een herder. . . *Kerkelijk leven*: Reformatorische wijsbegeerte tien jaar in Beweging. *Literatuur*: Poëzie van Elisabeth Eybers — weet hoe breekbaar ek wil is —. *Boekbespreking*: Psychiatrie. *Boekaankondiging*. *Persschouw*: Over de kerstboom.

ationale of zelfs volkse liefde voor dit vertaalmonument, die tot uiting kwam: 'Skenk ywer vir u Woord, o Heer — Gee eerbied vir die Godsverhaal — dan loof ons U met Woord en lied — in Afrikaans, ons skone taal!'. De Zuid-Afrikaanse taalbeweging heeft indertijd de stoot tot deze vertaling gegeven. 'Die Genootskap van rechte Afrikaners' heeft aan de wieg van de vertaalarbeid gestaan. Er is dan ook terecht op gewezen dat deze vertaling een grote bijdrage heeft geleverd aan de aanvaarding van het Afrikaans als een eigen erkende taal door het volk van Zuid-Afrika. Bijbel en Bijbelvertaling kunnen grote invloed hebben op de taal waarin is overgezet. Dat is zo geweest in Duitsland (vertaling van Luther) en in Nederland (Statenvertaling). Dat is ook het geval geweest in Zuid-Afrika.

Dit laatste kan tot gevolg hebben dat de aandacht wordt afgeleid van de Bijbel als het verbondswoord van de levende God en dat andere verbanden op de voorgrond worden gesteld. Als een volk verwijderd raakt van het leven naar Gods Woord; als onderwijs en wetenschap in methode en doel zich door dat Woord niet laten regeren; als het maatschappelijke leven veel seculariseringsverschijnselen toont; als tot in zeer behoudende kringen toe het verzuimen van de eigen samenkomsten getolereerde gewoonte, met vaak zelfs aanpassing in orde van dienst, is geworden; als tegelijkertijd een jaar van Bijbelvertaal-herdenking een jaar van uitdagende Bijbelkritiek is geworden — dan kan het zijn dat we in een 'feesjaar' de feestzon zien verbleken en wordt het zelfs koud. En de secularisatie is er; het verzuimen van de eigen samenkomsten is (meer dan) getolereerde

gewoonte geworden; de Schriftkritiek is de aanval begonnen op een boeiende wijze, knap inspelend op de weerloosheid van het allerhande exemplarisch Schriftgebruik dat het leven in dat land beheerst.

En nu de nieuwe vertaling. Het jaar dat voorbijging was immers niet enkel herdenkings- maar ook innovatiejaar. De nieuwe vertaling 'in eietydse Afrikaans' is compleet verschenen. En de verwachting is, dat deze Bijbel 'die ganse Afrikaanse taal sal verryk'. Theologen en taaladviseurs uit 'die drie Susterkerke' zijn verantwoordelijk voor het geheel. De eindredactie bestaat uit een zestal hoogleraren uit deze drie kerken, de Nederduits Gereformeerde Kerk, de Nederduits Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika. En het is naar aanleiding van deze nieuwe vertaling, dat geschreven werd: 'God nie meer 'n jaloerse God nie . . .'. Het artikel onder dit opschrift¹ geeft de nieuwe vertaling van het begin van Exodus 20 weer. Het wijst daarbij bijzonder op de weergave van het tweede gebod van de wet van de HERE. We plaatsen hier nu onder elkaar de oude vertaling (1933, die overeenkomt met de Statenvertaling en de Bijbelgenootschapvertaling 1951 in Nederland) en de nieuwe vertaling (1983). We voegen daaraan toe de vertaling van de Groot Nieuws Bijbel (Nederland, 1983). Door cursivering geven we enkele aandachtspunten aan.

Vertaling 1933 (Zuid-Afrika)

Jy mag vir jou geen gesnede beeld of enige gelykenis maak van wat bo in die hemel is, of van wat onder op die aarde is, of van wat in die waters onder die aarde is nie. Jy mag jou vir hulle nie neerbuig en hulle nie dien nie; want Ek, die *HERE* jou God, is 'n *jaloerse God* wat die misdaad van die vaders *besoek* aan die kinders, aan die derde en aan die vierde geslag van die wat My haat; en Ek bewys *barmhartigheid* aan duisende van die wat My liefhet en My gebooie onderhou.

Vertaling 1983 (Zuid-Afrika):

Jy mag nie vir jou 'n beeld of enige afbeelding maak van wat in die hemel daarbo of op die aarde hieronder of in die water onder die aarde is nie. Jy mag hulle nie vereer of dien nie, want Ek, die *Here* jou God, *eis onverdeelde trou aan*

¹ Die Burger (Bylae) van 25 aug. 1983.

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

DE W. VELING VERMELDT ALS DIE VAN EEN AERD 98 188 3

KERNREDACTIE: DR. K. VELING (eindredacteur), DS. C. J. SMELIK, DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE: PROF. DRS. D. DEDDENS, PROF. DR. J. DOUMA, PROF. J. KAMPHUIS, PROF. DR. C. TRIMP, DS. C. J. SMELIK, DR. K. VELING, DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
K. Veling, Postbus 99, 8050 AB te Hattem.

ADMINISTRATIE: Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postrekening 406040 - Postbus 25, 4460 AA Goes - Tel. (01100) 15591

Advertenties 35 cent per mm. Contracttarief op aanvraag.
Advertenties (01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar — Buitenland: f 121,20 per jaar (zeepost).

Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

My. Ek reken die kinders die sondes van hulle vaders toe selfs tot in die derde en vierde geslag van dié wat My haat, maar Ek betoon My liefde tot aan die duisendste geslag van dié wat My liefhet en my gebooie gehoorsaam.

Vertaling Groot Nieuws Bijbel 1983 (Nederland):

Maak geen afgodsbeeld; niets van wat in de hemel, op de aarde of in het water onder de aarde is, mag je afbeelden. Kniel voor zulke goden niet neer, vereer ze niet, want Ik ben de Heer, jullie God. Ik duld geen andere goden naast me. Wie zich tegen mij verzet, zal ik straffen, hem en zijn nakomelingen, tot in de derde en vierde generatie. Maar wie mij liefhebben en zich houden aan mijn geboden, die blijf ik trouw tot in de duizendste generatie.

Wanneer we deze vertalingen met elkaar vergelijken, blijkt Groot Nieuws soms minder ver van Gods eigen spreken te zijn afgedwaald dan de Zuid-Afrikaanse vertaling. Daarnaast staat dat Groot Nieuws het ook weer bonter heeft gemaakt. Het heeft immers het onderscheid uitgewist tussen het eerste en tweede gebod van de wet, dat is tussen áfgoden-verering én naar afgodendienst-methode ingerichte Góds-verering en dat tegen het duidelijke spreken van de Schriften in (vg. Deut. 4 : 9-15 en de beeldendienst door Aäron en Jerobeam I). De Katholieke Bijbelstichting heeft het op dit punt van het Nederlands Bijbelgenootschap gewonnen.

Dit echter terloops. We geven hier niet een volledige bespreking van beide vertalingen. We denken ook niet in de richting van vergelijking van Zuid-Afrikaanse en Nederlandse theologische of nationale situaties, al kunnen deze zijdelings ter sprake komen. Het gaat in dit artikel om iets anders. We wijzen daartoe op een viertal opmerkelijke verschillen tussen de oude en nieuwe vertalingen.

In de eerste plaats lezen we in de nieuwe vertalingen niet meer HERE, maar Here of Heer.

In de tweede plaats lezen we niet meer, dat de HERE de misdaden van de vaders bezoekt aan de kinderen, maar óf dat Hij de zonden van de vaders toerekent aan de kinderen (Zuid-Afr. vertaling), óf dat Hij de ongehoorzame én diens nakomelingen straft (Nederl. vertaling).

In de derde plaats is in de Zuid-Afrikaanse vertaling het woord 'barmhartigheid' vervangen door 'mijn liefde' en in de Nederlandse door 'blijf Ik trouw'.

In de vierde plaats wordt ons niet meer voorgehouden, dat onze God jaloers of naijverig is. De ene vertaling geeft een omschrijving met de woor-

*Bij de intrede van
het jaar onzes Heren
1984*

*alle lezers en lezeressen
Gods rijke zegen
toegewenst*

Redactie en uitgever van De Reformatie

den: 'Ik eis onverdeelde trouw' en de andere parafraseert: 'Ik duld geen andere goden naast me'.

Hier is nogal wat aan de hand.

In de eerste plaats. Als onze God in zijn wet tot ons spreekt noemt Hij zich HERE (Jahwe) en niet Here (Adonai). Wij weten dat Hij dit niet zonder reden doet. Hoe vaak klinkt het niet: 'Ik ben de HERE'. Hij heeft zich zo bekend gemaakt in zijn liefde en zorg voor zijn volk. Het klinkt in het tweede gebod als een appèl. Dat appèl is 'wegvertaald'. Maar Hij is onze *Verbondsgod* en zó ook onze Redder!

In de tweede plaats. Onze God maakt zich vervolgens nog dúidelijker bekend als onze *Verbondsgod*. Hij herinnert aan zijn verbond met Abraham en zijn nageslacht, van geslacht tot geslacht. Hij herinnert de vaders aan (hun voorrecht en) hun verantwoordelijkheid voor de geslachten. Hij is de *Verbondsgod* die de zonden van de oudere generatie terugvindt bij de latere generatie, die dan ook zal straffen en dreigend nu waarschuwt. Maar wat wordt ervan gemaakt? Dat Hij de kinderen straft óm de zonden van de ouders. En dat, terwijl Hijzelf duidelijk verklaart dat de zoon niet wordt gestraft om de zonden van de vader (Ezech. 18). Hij is geen despoot die onschuldigen straft, maar de *Verbondsgod* die trouw is!

In de derde plaats. Men mag het woord 'barmhartigheid' zo maar niet door 'liefde' vervangen. Hoe men hier ook vertalen wil ('barmhartigheid', 'goedertierenheid', 'onverdiende trouw'), het hier gebruikte woord (*chesed*) wijst op het ontroerende van de niet te begrijpen verbondstrouw van onze hóge God aan zijn kleine, door Hem gemaakte, verbondspartij, die op zijn zorg geen aanspraak kan maken, maar deze wel heeft verspeeld. Hij wijst

bemoedigend naar zichzelf zoals Hij uniek is als onze *Bondsgod*.

En dan, in de vierde plaats: het is waar, wat de Zuid-Afrikaanse vertaling zegt: de HERE eist onverdeelde trouw. En het is prachtig uitgedrukt. Het is ook waar, en minder onvolledig, wat de Nederlandse Groot Nieuws Bijbel geeft: 'Ik duld geen andere goden naast me'. Maar in werkelijkheid zegt de HERE meer. En het komt er opnieuw op aan: wie is Hij en hoe doet Hij als onze *Verbondsgod*? Hij is 'jaloers'! Hij is 'naijverig'! En een vertaling die dynamisch equivalent wil zijn zal zó juist moeten vertalen: naijverig, of jaloers. Zoals bekend wordt deze vertaalmethode wel op verschillende manier omschreven. De één zegt: dynamisch equivalent vertalen is 'een wijze van vertalen die zich ten doel stelt dezelfde reactie bij de lezers teweeg te brengen als bij de oorspronkelijke hoorders of lezers'. De ander stelt dat deze methode 'zich ten doel stelt de boodschap in de taal van nu weer te geven'.² Hoe men ook over de vertaalmethode en de omschrijving ervan oordeelt, één zaak is o.i. duidelijk: zowel de Zuid-Afrikaanse als de Nederlandse vertaling geven niet nauwkeurig 'de boodschap' weer die van Godswege tot ons komt. Beide vertalingen brengen een andere reactie bij de lezers teweeg dan die welke op de eerbiedig luisterende leden van Gods volk teweeg moet zijn gebracht en door de HERE is gewild. Het woord 'jaloers' of 'naijverig' maakt aan het schrikken als de HERE onze God zich als zodanig bekend maakt. Het is onlosmakelijk verbonden aan het woord 'wraak' of 'wreken'. Het is maar niet, dat Hij onverdeelde trouw eist. Het is ook maar niet, dat Hij geen andere goden naast zich duldt. Maar het is dit, dat Hij ontrouw niet laat zitten en het dienen van afgoden wréékt. Als het over de jaloersheid of de naijver van de HERE gaat, klinkt daarin altijd mee dat dit een actief optreden van Hem betekent: zijn toorn gaat ontbranden, Hij gaat verdelgen. Hij laat ontrouw, eigenwillige eredienst, afgoderij, verachten van zijn geboden, vervolging van zijn kerk, verdrukking van zijn liefhebbers, niet ongewroken, Hij kán dat niet; dat is zijn jaloersheid. Hij ijvert voor zijn eer, Hij ijvert voor zijn volk, Hij ijvert tegen zijn vijanden die dat volk aantasten. De jaloersheid of naijver van de HERE, onze God, spreekt van Hem, zoals Hij de geschiedenis maakt. De Schriften spreken dan ook van *de ijver* (d.i. de naijver, de jaloersheid) *van de HERE der heerscharen*.³ Hij doet zijn legers uitgaan en stuurt zijn engelen met wraak en met ge-

richten en ook tot bevrijding. Hij zet volkeren tegen volken op en brengt de wereld in rep en roer. We lezen bij de ene exegeet⁴: 'Zijn 'ijver' is het branden zijner liefde voor de zaak van zijn rijk en voor het heil van zijn volk, vgl. Zach. 1 : 14. Alleen deze liefdesijver van den Almachtige kan zoveel wonders tot stand brengen; *maar doet het dan ook zeker*' (cursivering niet oorspr.). We lezen in een andere verklaring⁵: 'De 'naijver' of de 'ijver' van YHWH komt vaak tot gelding ten behoeve van zijn volk (Joël 2 : 18; Jes. 26 : 11; Zach. 1 : 14 en 8 : 2; vgl. Jes. 37 : 32). *Zij duidt de kracht aan waarmee YHWH als een krijgsman ten strijde trekt* tegen de vijanden (Jes. 42 : 13; 59 : 17)'. Hij komt op voor zijn goddelijk recht. Hij kan zijn eer niet met andere goden of machten delen. Hij richt zich tegen vreemde volken, die zijn volk schaden en Hem onteren. Hij straft zijn eigen volk zeer streng, als dat Hem zijn eer ontrooft in een eigenwillige godsdienst en als het overspel pleegt.

Hier valt te denken aan de profetie van Nahum. Ninevé heeft zich aan zijn volk vergrepen en in hoogmoed zich tegen Hem opgesteld. Hij is jaloers: gaat wreken: Tot driemaal toe klinkt het, hamerslag op hamerslag: 'Een naijverig God en een wreker is de HERE, een wreker is de HERE en vol van grimmigheid; een wreker is de HERE voor zijn tegenstanders, en toornen blijft Hij tegen zijn vijanden' (1 : 2, 3). Het schijnt van niet. De vijand kan maar doorgaan. De eer van God wordt vertrapt. Grijpt Hij dan niet in? Maar Hij is lankmoedig (1 : 3)! Hij heeft een lange adem. Hij kán lankmoedig zijn in zijn grote kracht. Hij heeft het heft heus wel in handen. Hij 'laat geenszins ongestraft'.

Hier valt ook te denken aan de profetie van Zefanja. Gods eigen volk leeft in ontrouw. Zijn dienst wordt veracht of naar eigen inzicht beoefend. Baäl wordt vereerd. Moloch wordt gediend. En ze denken maar, dat God zich er niet mee bemoeit: 'de HERE doet geen kwaad en Hij doet geen goed' (1 : 12). Maar dan wordt getekend hoe jaloers Hij is en wat die jaloersheid betekent. Zeker, ook nú is Hij lankmoedig. Ook als jaloerse God doet Hij alles op zijn manier. Hij heeft zijn raad, zijn doel. Maar Hij regéért! En ze zullen het merken! Hij is daarbij goddelijk jaloers. In zijn jaloersheid zet Hij volken op tegen zijn volk om dat volk te straffen: Hij néémt de ontrouw niet. En als die volken in hun machtswaan hun eigen boosheid hebben uitgewoed, komt Hij met zijn wraak over hén: Hij néémt hún hoogmoed niet.

² Verg. Opnieuw Vertaald, Bijdragen over de Groot Nieuws Bijbel (NBG, 1983), 31.

³ Vgl. Kittel Theol. Wb, II, 881.

⁴ J. Ridderbos, Jesaja I (K.V., 1922), 59.

⁵ L. A. Snyders, Jesaja I (De Pred. v. h. OT, 1969), 124.

De ijver van de HERE der heerscharen zal zulke dingen doen (vgl. 2 Kon. 19 : 31, Jes. 10 : 5-19).

Men moet van liefde weten om te begrijpen wat naijver of jaloersheid is. Maar dit artikel wordt geschreven in een week, waarin de krant vertelt: 'Normloosheid neemt steeds toe'; waarbij we lezen dat 'normen en waarden nauwelijks nog betekenis hebben en dat materialisme, gemakzucht en egoïsme hoogtij vieren'.⁶ De wetsverachting neemt toe. Dat is: 'de liefde verkilt'. In Zuid-Afrika is het aantal echtscheidingen ontzaglijk groot en het aantal kinderen in blanke gezinnen ontstellend klein. In Nederland zijn niet alleen de nog steeds toenemende en al kleinere gezinnen een bitter feit (men kan langzamerhand spreken van echte minima, waar het zo is gewild), maar is het 'alternatief samenleven' erkend en beschermd — tot in wat zich kerk noemt toe. Wie kent nog jaloersheid? Jeremias Basingius (leerling van Beza in Genève en van Ursinus en Oliveanus in Heidelberg) zegt bij de verklaring van het woord 'naijverig' uit het tweede gebod van de wet van de HERE, dat we moeten denken aan 'den yuer, ofte jaloursheyt eenes ehmans ouer zijn ehewijf, hem wettelic vertrouwt: Aen de welcke eens mans herte geen ontucht lijden en can...'.⁷

Wanneer we terugzien op het jaar 1983, en we kennen zijn jaloersheid, dan is er één zaak die ons hart vervult: wat was Hij lankmoedig! Hij heeft het gezien hoe kinderen van Hem gemarteld, hoe opvoedingen verhinderd, hoe kerken bestreden zijn. Hij heeft het gezien, hoe zij die zich christenen noemden zijn Woord disputabel stelden in woord en geschrift. Hij heeft het gevolgd en in de boeken gelezen, dat men, in dogmatiek en populair geschrift, zijn woorden ging 'vertalen'⁸, maar dat vertalen dan duidde 'op het proces van het laten vallen van oude betekenissen en het invullen met nieuwe' (Nederland). Hij heeft het gevolgd toen in een andere wereld zijn Woord tot mensen werd vervormd tot documenten van menselijke ervaringen (en interpretaties) (Zuid-Afrika).⁹ Hij heeft het gehoord als mensen die zich noemen naar zijn lieve Zoon Jezus Christus, zich aan hun eed niet stoorden en de Overheden lasterden in vakbond en voor de teevee. Hij heeft het gehoord, hoe van de kansel en van de kathedraal zijn almacht werd ontkend en van Hem, als ware Hij een lijdende god, een beeld werd gemaakt. De Vader kon het niet verdragen

KORT GEHOUDEN

Avondmaalsviering en avondmaalsstijl

Niet zolang na de Vrijmaking moest ik het avondmaal bedienen in een kleine gemeente. Het formulier was gelezen en de diakenen namen het linnen doek van de avondmaalstafel op. Wat zag ik daar? Naast het brood een karaf met enkele glazen en verder een fles wijn met de kurk er nog stevig op.

Een ouderling kwam uit de bank, haalde zijn zakmes te voorschijn, trok een kurkentrekker eruit, draaide deze diep in de kurk en — floep — deze knalde van de fles. Onder doodse stilte liet hij de wijn in de karaf klokken en het avondmaal kon beginnen.

Ik was wel wat verbouwereerd. Ik vond het maar een stijlloos gedoe. En waarom? Wijn komt hier nu eenmaal uit een fles, ook avondmaalswijn. Maar deze handeling, voor het oog van de hele gemeente, en de volgegaten karaf met de glazen, ze vertoonden m.i. een gebrek aan stijl.

Soms hoor ik de klacht dat de avondmaalsviering in onze kerken zo plechtig en ernstig in z'n werk gaat. Waarom niet wat vrolijker en blijder? Het is toch een feest? En op een feest moet er toch vreugde en vrolijkheid zijn? Ik las ergens dat een predikant bij het heffen van de beker met wijn tot de gemeente zei! Daar moet op gedronken worden! In een jolige sfeer moet toch de vreugde van de 'grote bevrijding' gevierd worden.

Maar een dergelijke joligheid past niet bij de 'dood des Heren' die wij mogen verkondigen. Gebrek aan stijl is dan toch iets, waarin de diepgang wordt gemist van het geloof waarbij 'ieder zijn zonden en vervloeking' overdenkt. Het zich voor God verootmoedigen, waar ons avondmaalsformulier van spreekt, is wel wat anders dan een jolige 'viering'.

We komen op allerlei terrein vandaag gebrek aan stijl tegen. Vormen en manieren tellen bij velen niet. En toch horen deze bij een leven, zoals God dat wil. Van een promotie tot een begrafenis. Professoren die plechtig schrijdend in- en uitgaan ter ere van een promovendus.

Begravenis-dienaren die in kleding en gedrag de overledene de 'laatste eer' bewijzen. Zouden wij het anders willen? In een spijkerbroek iemand de 'hoogste eer' verlenen of dumpen in een graf, als 'laatste eer'?

Zeden en gewoonten zijn niet van nul en generlei waarde. We mogen als kerk niet 'uit de wereld' gaan.

Zouden wij dan bij het verkondigen van de dood van onze majesteitelijke Heer niet in kleding en gedrag Zijn majesteit vertonen?

De diepe vreugde over de vergeving van al onze zonden, doet ons niet 'hossen over de kerkvloer', maar schept een eigen, christelijke stijl.

W. G. de VRIES

⁶ Ned. Dagblad, 6 dec. 1983.

⁷ H. Bastingius (ed. Rutgers 1893), 499.

⁸ H. Wiersinga, Doem of Daad, een boek over zonde (Ten Have, 1982, uitgekomen 1983), 10.

⁹ Vooral in F. E. Deist, Sê God so? Protes en pleidooi — oor óns tyd, vir óns land (Tafelberg) en in F. E. Deist e.a., Die Bybel Leef (Van Schaik), passim.

dat zijn Zoon werd gelasterd en de Zoon kon het niet verdragen dat de Vader werd 'gehumaniseerd' en de Heilige Geest kon het niet verdragen, dat de Vader en de Zoon werden ontkend en de Vader en de Zoon namen het niet, wanneer door kerkmensen de Heilige Geest smaadheid werd aangedaan en wanneer ongeestelijken zijn geestelijken mensen noemden van het onzindelijk denken. Maar onze God was jaloers én wat was Hij lankmoedig! De regenboog heeft dan ook opmerkelijk vaak in dit jaar aan de hemel gestaan.

En als we perspectieven zoeken voor 1984 zullen we eerst voor onszelf bedenken: de HERE onze God is een naijverig God. En we zullen onze kinderen goed voorgaan. En onze kinderen dat zijn: alle kinderen van de kerk. En 'wij' dat zijn niet alleen de ouders, maar de ouderen; mensen van een generatie. Geen deformatie, wel 'voortgaande' reformatie; geen achteruitgang of stilstand, wel in brandende liefde verder. Eén ding zal er zijn: 'oprechte droefheid, dat wij God door onze zonden vertoornd hebben'. Tegelijk en onlosmakelijk eraan verbonden nog één ding: Hartelijke vreugde in God door Christus en lust en liefde om naar de wil van God in alle goede werken te leven'.¹⁰ En komt er dan teleurstelling? Kan de secularisatie maar ongestraft doorgaan? Viert het egoïsme hoogtij en wordt de 'sociale beweging' in haar wetteloosheid die liefdeloosheid is, al a-socialer? En neemt de liefdeloosheid toe in het tegennatuurlijke leven en de tegennatuurlijke 'liefde'? Komt bij ons de gedachte op: hoe laat God dat toe? Maar we weten het toch: De HERE is lankmoedig, doch groot van kracht, en de HERE laat geenszins ongestraft. In wervelwind en storm is zijn weg, wolken zijn het stof van zijn voeten . . . De bergen beven voor Hem en de heuvelen versmelten; de aarde rijst voor Hem op, ja de wereld en al haar bewoners. Wie kan stand houden voor zijn gramschap? Wie staande blijven bij zijn brandende toorn? Zijn grimmigheid stort zich uit als vuur en de rotsen springen voor Hem aan stukken. De HERE is goed; een sterkte ten dage der benauwdheid; Hij kent hen die bij Hem schuilen'. En Hij doet barmhartigheid aan duizenden van hen die Hem liefhebben en zijn geboden onderhouden.

'God nie meer 'n jaloers God nie . . .'? Een naijverig God en een wreker is de HERE . . . Hij is de HERE, de God van het verbond. Eens met Adam in het paradijs. Toen met Abraham en diens nageslacht. In Christus. Alle mensen hebben ermee te maken. Heel het wereldgebeuren: Hij zit op de troon. En rondom de troon een regenboog (Openb. 4). En een 'feesjaar' dat een alarmjaar is, is tege-

lijk een verwachtingsjaar. Dat is ieder jaar ook het jaar 1984. Er is werk aan de winkel. En de prikkel daartoe is er ook.

Bijbelvertalingen kunnen bij lezers de kennis van de HERE als *de God van het verbond* verhinderen. Hij zal zich zo bewijzen. In en door zijn heerlijke Zoon. Hij laat zich niet onteren. God is liefde. Dus is Hij *naijverig*. Dit laatste woord moeten de mensen kennen.

Amersfoort

J. J. ARNOLD

Over huwelijk en seksualiteit

J. Veenstra

VAN PEUTER TOT PUBER

Een bijbelse leidraad bij de moeilijke maar noodzakelijke seksuele opvoeding. Met foto's en verhelderende tekeningen.

175 pag., f 19,90

Walter Trobisch

IK BEN ZESTIEN

'Zestienjarigen zijn geen kinderen meer en toch ook geen volwassenen. Ze streven er naar zich van het gezin los te maken, maar kunnen nog niet op eigen benen staan.' Een intieme briefwisseling tussen tieners en de auteur.

172 pag., f 15,90

Walter Trobisch

WANNEER KOMT DE BABY?

Geboorteregeling in christelijk perspectief.

60 pag., f 4,90

Marleen Ramaker

GETROUWD . . . EN DAN?

Studies over huwelijk, seksualiteit, gezin en opvoeding. Dit boek wil een praktisch hulpmiddel zijn om te ontdekken wat Gods bedoeling met huwelijk en gezin is. Aan het eind van elk hoofdstuk enkele vragen om het gesprek tussen man en vrouw over het behandelde onderwerp te bevorderen.

180 pag., f 15,90

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, tel. 01100-15591

¹⁰ Zondag 33 Heidelb. Cat.

Als een herder . . .

Hij zal als een herder zijn kudde weiden, in zijn arm de lammeren vergaderen en ze in zijn schoot dragen; de zogenden zal Hij zachtken leiden.
(Jesaja 40 : 11)

Zien we de Goede Herder aan het werk? Vol liefde. Met hart voor al zijn schapen. Hij rust niet voor ze, groot én klein, verzadigd zijn, en in de veilige stal.

Israël kende dat beeld. Daarom was het een ontroerende boodschap voor het volk in de donkere ballingschap. Ze dachten: De HERE ziet ons niet meer; het raakt Hem niet meer hoe ellendig wij er aan toe zijn. Maar Jesaja moest in ditzelfde hoofdstuk profeteren: 'Waarom zegt gij, o Jakob, en spreekt, o Israël: mijn weg is voor de HERE verborgen en mijn recht gaat aan mijn God voorbij? Weet gij het niet, hebt gij het niet gehoord? Een eeuwig God is de HERE, Schepper van de einden der aarde. Hij wordt noch moede noch mat, zijn verstand is niet te doorgronden.

Hij geeft de moede kracht en de machteloze vermeerdert Hij sterkte. Jongelingen worden moede en mat, zelfs jonge mannen struikelen, maar wie de HERE verwachten, putten nieuwe kracht; zij varen op met vleugelen als arenden; zij lopen, maar worden niet moede; zij wandelen, maar worden niet mat'. (27-31)

De HERE kwam, hun God, de Koning der koningen, de Herder van zijn schapen.

Israël mocht het weer leren wat David indertijd zong in Psalm 103: 'Barmhartig en genadig is de HERE, lankmoedig en rijk aan goedertierenheid; niet altoos blijft Hij twisten, niet eeuwig zal Hij toornen; Hij doet ons niet naar onze zonden en vergeldt ons niet naar onze ongerechtigheden; maar zo hoog de hemel is boven de aarde, zo machtig is zijn goedertierenheid over wie Hem vrezen. Zover het oosten is van het westen, zover doet Hij onze overtredingen van ons; gelijk zich een vader ontfermt over zijn kinderen, ontfermt Zich de HERE over wie Hem vrezen'.

Israël mocht weer leren zingen van Gods liefdevolle vaderzorg in het Verbond.

Jesaja mocht dat in het beeld van de herder weergeven: Zoals een herder zich neerbuigt over de schapen, en weet wat elk schaap nodig heeft. Hij weidt ze; de lammeren vergadert hij in zijn arm en draagt ze; de zogenden leidt hij zachtjes, met zorg.

Zo bekommerde de HERE Zich over zijn volk, Sion. Dat was voor hen werkelijk troost. Dat gaf werkelijk weer uitzicht. Dat was ook de enige troost, in leven en sterven, naar lichaam en ziel.

—o—o—

Maar zo ziet de HERE nog naar Sion om, naar zijn volk, zijn Kerk, en naar alle kerkleden persoonlijk. Nu zeker; om Jezus' wil. Naar ieder uit alle volken die begeert kind te zijn van Abraham, de vader van alle gelovigen. Ook wij horen ons leven lang de prediking van Gods Woord: Zie, hier ben Ik, uw God, de Here HERE. Als een herder . . .

De HERE ziet naar ons als we oud geworden zijn, naar ons als we aan het werk zijn, dichtbij of ver weg, op school, op de oudejaarsavond, op de nieuwjaarsdag; Hij ziet ons ook als we geen werk hebben, en als er naar de mens gesproken nauwelijks toekomst is; als we eenzamer worden. Ook als we blij zijn. Hij zorgt, ook voor de kleine kinderen in de wieg; en voor het ongeboren leven. Ze gaan Hem ter harte, die kleine mensen die het verschil tussen hun rechter- en linkerhand nog niet kennen. Ook Jona moest dat bedenken bij Ninevé.

Zo is de HERE, ook onze God.

Zou het zo weer gaan, ook in 1984?

De HERE is mijn Herder, mij ontbreekt niets. (Ps. 23) Zijn Zoon heeft mij en al de zijnen uit de dood gekocht, uit de eeuwige ballingschap.

—o—o—

Maar we vergeten het zo snel. We zijn het zo maar weer kwijt. Ja, maar daar verandert de HERE niet door. Hij blijft Dezelfde. Hij weet wel 'wat maaksel wij zijn, gedachtig dat wij stof zijn'. (Weer Psalm 103 én Jesaja 40).

'De sterveling — zijn dagen zijn als het gras, als een bloem des velds, zo bloeit hij; wanneer de wind daarover is gegaan, is zij niet meer, en haar plaats kent haar niet meer.

Maar de goedertierenheid des HEREN is van eeuwigheid tot eeuwigheid over wie Hem vrezen, en zijn gerechtigheid over kindskinderen, over hen die zijn verbond onderhouden, en aan zijn bevelen denken om die te doen.'

De HERE weet wel wie zijn kinderen zijn.

Bidt en werkt. En blijft horen naar het eeuwige Woord van God. Hij laat het ons ons leven lang verkondigen.

'Dit nu is het woord, dat u als evangelie verkondigt is,' schreef Petrus (1 Petrus 1 : 25).

Zie, hier is uw God, uw Koning, de Herder van Israël. Die boodschap maakt van Sion werkelijk een vreugdebode.

Delfzijl

H. M. SMIT

Reformatorische wijsbegeerte tien jaar in Beweging

Een jubileum

Het blad *Beweging* heeft dit jaar haar tienjarig bestaan gevierd. Opvallend is dat in de kop van het jubileumnummer te lezen staat dat we met de 47e jaargang te maken hebben. De verklaring daarvoor is het feit dat *Beweging* een voortzetting is van het mededelingenblad van de *Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*. Echter, wel een aangepaste voortzetting. De bedoeling was en is een blad te maken dat voor een breed publiek toegankelijk is en waarin de filosofie wordt verbonden met de praktijk van het alledaagse leven.

In het eerste nummer schreef prof. Van Riessen dat men 'wijsgerige voorlichting' wilde geven, d.w.z. dat het blad zou proberen bij te dragen tot 'ontmaskering van wat de geesten beweegt, van de *geestelijke mode* van de tijd'. De filosofische beweging die het blad draagt, wordt beziend door het gemeenschappelijk geloof, zo schreef hij verderop. 'Zij wil aldus wegen wijzen, die gericht zijn door Gods Woord, dat de macht is, die geschiedenis maakt'.

In de lijn die Van Riessen aangaf, heeft *Beweging* tien jaargangen lang veel waardevols geleverd. Op tal van gebieden, van de staatsbeschouwing tot de medische ethiek, van de wetenschapsleer tot de bezinning op de techniek, is op een deskundige wijze bijgedragen tot principiële oordeelsvorming.

Wijsbegeerte der Wetsidee

Om het genoemde blad *Beweging* wat beter in perspectief te zien, is het goed even naar het verleden te kijken. Het heeft, zo is al duidelijk geworden, een plaats in het stroomgebied van de *Calvinistische wijsbegeerte*, de *Wijsbegeerte der Wetsidee*.

Deze wijsbegeerte heeft in gereformeerd-vrijgemaakte kring altijd gemengde reacties opgeroepen. Enerzijds was er altijd duidelijke herkenning van geestelijke verwantschap. Anderzijds ook principiële kritiek. Daarop kom ik nu terug.

Wat is eigenlijk die Wijsbegeerte der Wetsidee? De naam is afkomstig van één van de grondleggers, prof. H. Dooyeweerd, die aan zijn drielidige systematische filosofie deze titel meegaf. Hij bedoelde met de uitdrukking 'wetsidee' dat niemand over de geschapen werkelijkheid kan nadenken zonder dat hij uitgaat van een idee over wat die werkelijk-

heid beheerst. Elke filosofie vertrekt vanuit een wetsidee.

En dat uitgangspunt hangt altijd en onvermijdelijk samen met *religie*, met de richting van het menselijke hart.

Hier ligt de kern van de bedoeling van Dooyeweerd en van zijn collega-pionier D. H. Th. Vollenhoven. Met al hun kracht hebben ze de gedachte bestreden dat de filosofie, het onderzoek van de werkelijkheid, een onderneming is die geheel op eigen kracht kan varen. Nee, zo stelde men, de filosofie — net als alle cultuurarbeid trouwens — krijgt haar energie uit het hart. Het is eigen aan de mens dat hij zijn hart ergens op zet, dat hij houvast zoekt in wat hij als de Oorsprong ziet. En al op dit fundamentele niveau vallen de principiële beslissingen, ook over de koers van filosofisch onderzoek. Wie in geloof God kent als de Schepper komt niet maar ergens anders uit dan een humanist of een materialist, nee, hij *begint* geheel anders en dat doortrekt heel zijn denken.

Op dit belangrijke punt is de gereformeerde wereld veel verschuldigd aan de grondleggers van de 'wijsbegeerte der wetsidee' of — zoals men vandaag liever zegt — de 'reformatorische wijsbegeerte'. Zij hebben metterdaad een *reformatie* van de filosofie bevorderd door elke vorm van samenvoeging van heidense en christelijke denkbeelden te ontmaskeren: geen 'natuur' waar het er niet toe doet of je christen bent of niet, en dan daarbovenop een saus van 'genade'. Het leven, ook het denken, moet één zijn.

Lijnen naar vandaag

Wie eens bladert in de tien jaargangen van *Beweging* ontdekt dat de intenties van de grondleggers nog steeds de motor vormen voor de filosofische bezinning. De omvattende betekenis van de religieuze positie van de mens geldt nog steeds als uitgangspunt. De artikelen van mensen als Van Riessen, Schuurman, Klapwijk en Griffioen en nog heel wat anderen maken dat duidelijk. Op een paar punten zal ik dat aanwijzen.

De reformatorische wijsbegeerte heeft vanouds principieel verzet aangetekend tegen de gedachte dat de wereld *gesloten* is. Er zijn veel mensen voor wie deze gedachte onontkoombaar lijkt: wat zou er meer kunnen zijn dan onze 'eigen' werkelijkheid.

Het geloof in God is in hun ogen achterhaald.

Volgens de reformatische wijsbegeerte leidt deze positiekeuze, die óók een geloof inhoudt, tot grote problemen. Niet alleen wordt daardoor God gekrenkt, ook het zicht op de mens en op de natuur wordt verwrongen. Want wie niet God aanvaardt als de Schepper, zal zich gedrongen voelen iets in de geschapen werkelijkheid als het 'centrale' of als de 'oorsprong' aan te wijzen. En daardoor wordt een aspect van de schepping uit z'n normale verband gehaald en verabsoluteerd. Er ontstaan dan spanningen en tegenstrijdigheden.

Zoiets gebeurt bijvoorbeeld als mensen menen helemaal zelf te kunnen *beschikken* over de werkelijkheid. Op die manier menen velen hun vrijheid pas te kunnen verwerkelijken: je bent pas echt vrij als je alles onder controle hebt.

Maar die verabsoluteerde vrijheid verteert zichzelf, want de menselijke beheersingsdrift houdt natuurlijk geen halt bij de mens.

In de artikelen van prof. Schuurman over de ontwikkelingen in onze vertechniseerde cultuur komt dit thema nogal eens aan de orde. Ook prof. Klapwijk acht deze spanning tussen beheersing en vrijheid belangrijk om te begrijpen wat er in onze cultuur gaande is. De crisis is het gevolg van de grootheidswaan van een mens die meent dat de wereld exclusief zijn eigen zaak is. Klapwijk schrijft: 'Een en ander loopt hierop uit dat tenslotte de mens zelf gevangen wordt in het web waarin hij de geschapen werkelijkheid theoretisch, technisch en praktisch wilde vatten. Hij is immers niet de heer, slechts een deel van de schepping en dus valt hij zijn eigen heerszucht over de schepping ten prooi' (Beweging 83, nr. 5). De crisis die dan doorbreekt, heeft dus haar wortels in de verwerping van God en van zijn Christus.

Een antwoord op de crisis moet daarom beginnen met terugkeer tot de HERE. 'Doorgrond mij, o God, en ken mijn hart . . . leidt mij op de eeuwige weg', zo citeert Klapwijk Psalm 139. En van daaruit moet de geest van de tijd, die ook ten dele in ons eigen hart schuilt, worden bestreden.

Er valt uit *Beweging* veel te leren over de geestelijke achtergronden van de problemen in onze cultuur.

Geen verzelfstandigd denken

Een andere lijn die doorloopt van het begin van de reformatische wijsbegeerte tot vandaag is het verzet tegen de opvatting dat het menselijke denken, b.v. in de wetenschap, eigen baas zou zijn. Ook het menselijk denken kan geen 'oorsprong' zijn van waarheid; het moet zich plaats laten wijzen als één van de menselijke functies en het moet zich laten normeren.

Dat betekent bijvoorbeeld dat de wetenschap zich niet mag opstellen als rechter over de betrouwbaarheid van de Bijbel. Zo is het de omgekeerde wereld als een modern theologisch 'waarheidsbegrip' bepalend wordt voor de omgang met de Schrift.

Vanuit deze gedachtengang heeft *Beweging* zich kritisch opgesteld tegenover het rapport over het Schriftgezag 'God met ons' (themanummer juni 1981, nr. 3 en artikelen van prof. Troost, 1983, nrs. 3 en 5).

De waarschuwing tegen overschatting van het denken is ook te vinden in de discussie over het *creationisme*, d.w.z. over pogingen om een wetenschappelijk model te ontwikkelen over het ontstaan van de wereld op basis van gegevens uit de Bijbel. Prof. Schuurman valt het creationisme bij waar het zich verzet tegen het evolutionisme, maar — zo schrijft hij — 'het wetenschappelijk denken zelf wordt niet kritisch (genoeg) bekeken' (Beweging 1979, nr. 6). De Bijbel bevredigt onze wetenschappelijke nieuwsgierigheid op veel punten niet. Wanneer we dan toch proberen een wetenschappelijke theorie te ontwerpen, b.v. over de zondvloed of zelfs over de schepping, willen we teveel.

Dr. Ouweneel reageert op de kritische vragen vanuit de reformatische wijsbegeerte in een themanummer (1983, nr. 2) dat helemaal aan het creationisme is gewijd. Schuurman blijft echter zijn vragen houden; het gevaar van rationalisme dreigt steeds, hoezeer Ouweneel dat ook wil vermijden.

Overigens is Schuurman wel met Ouweneel van mening dat het evolutionisme ook op het terrein van de vakwetenschappen moet worden bestreden. Ook dát is een consequentie van het uitgangspunt dat het denken gericht moet zijn door Gods openbaring.

Discussie over de wijsbegeerte der wetsidee

U weet wellicht dat er vanuit de Gereformeerde Kerken in de loop van de tijd stevige kritiek is geleverd op de wijsbegeerte van Dooyeweerd c.s. Naar aanleiding van een verzuchting van prof. Douma in *De Reformatie* (51e jrg, no. 1) dat deze kritiek feitelijk altijd is genegeerd, is de discussie herleefd. Douma werd uitgenodigd om in de kring van de reformatische wijsbegeerte te spreken. De met vele noten uitgebreide tekst van wat hij daar heeft gezegd, is gepubliceerd onder de titel: *Kritische aantekeningen bij de wijsbegeerte der wetsidee* (De Vuurbaak, Groningen, 1976).

De inhoud van die kritiek is hier niet volledig

(vervolg op pag. 236)

Poëzie van Elisabeth Eybers

- weet hoe breekbaar *ek wil* is -

De lezerskring van het werk van Elisabeth Eybers is onder de abonnees van dit blad waarschijnlijk klein. De verzen die wel bekend zijn liggen op het 'gevoelige vlak' zoals het gedicht *Maria* dat in het vorige nummer werd opgenomen. Dat prachtige vers — zeer geschikt om te declameren, maar dan wel door iemand die de taal kent — dateert uit haar eerste bundel.

Veel geciteerd is ook haar gedicht:

DIE MOEDER

Die vreemde oorsprong van jou lewe het
soos lig deur 'n kristal deur my gevloei
in aldie maande toe ek één was met
die stil geheim van jou verborgen groei.

En nou kan niks ons skei — want is jy nie
afhanklik en gebonde aan my bloed
wat met sy onbegrypelyke chemie
jou wonderlik gevormd het en voed?

En of dié uur ver en vergete word,
en of die jare tussen jou en my
hul seile span, die see sy golwe stort,
of selfs die Dood sy somber baken steek,
nogtans sal jy aan my gebonden bly
met die onsigb're naelstring wat nie breek.
(*Gedigte*, p. 33)

Een vrouw over de vrouw dus? Ja, maar wonderlijk verbonden is deze vrouwelijke intuïtie met een bespiegelend karakter. Het knappe in haar werk vind ik dat juiste evenwicht tussen woordhantering en inhoud, dichterlijke zeggingskracht en de boodschap die vanzelf meekomt, — stroomt.

Een Nederlandse dichteres?

Vanaf 1961 woont Elisabeth Eybers in Amsterdam, waar haar werk wordt uitgegeven bij Querido. Maar, en dat typeert haar situatie tussen twee werelden, tegelijkertijd wordt het werk in Zuid-Afrika in Pretoria door een uitgever op de markt gebracht. In de bundel *Einder* (uit 1977) staat voorin 'eerste uitgawe in Suid-Afrika'!

Die komst naar Nederland van haar had alles te maken met de scheiding van haar en d'r man na 24 jaar huwelijksleven. Zonder het vooropgezette plan hier te blijven wonen, kwam ze naar ons land; ze woont er nog. Door de afstand is het ver-

woorden van haar afkomst, jeugd, huwelijk, de geboorte van vier kinderen niet koeler geworden; haar poëzie blijft tot in cynische uitlatingen bewogen, warm, een hartszaak.

In 1915 werd ze geboren in de pastorie op het platteland in West-Transvaal. Haar vader was Nederduits Gereformeerd predikant, met een karakter dat men tegenwoordig 'orthodox' typeert of 'nogal onverdraagzaam'.

My pastorale vader wis
haarfyn hoe alles hoort,
teen elke ydelheid en lis
gewapen met die Woord.

Moeder had een ander karakter:

En Moeder was 'n donker vrou
met 'n stiletskerp gees:
van onversoenbaarhede sou
ek later nooit genees.

(. . .)

En Moeder het gevit, gevra,
geluister en gelees.
Sy kon soveel verdriet verdra,
so ondeemoedig wees.

Van háár het ek die snelle drif,
die onrus en die skroom,
van hom die vreemde teëgif
van 'n ontasbre droom.

my vader was die dominee,
my moeder vlees en bloed.

(*Gedigte 1958-1973*, p. 87/88)

In een keihard kwatrijn keert ze zich tegen alles wat leerstellig koud is: systemen, wetten, die niets heel laten van God, omdat ze geen ruimte laten om in Hem als het grote Mysterie te geloven:

KEUSE

My nooddruf self verwerp die wete
van dié wat die geheim van God
met tong en tand verbrysel tot
'n braaksel stellings en dekrete.

(*Gedigte 1958-1973*, p. 56)

In de confrontatie met vroeger thuis kiest ze voor moeder, voor het gevoel, de culturele ruimte buiten de enge cel van stellingen die gehouden worden uit angst, van decreten die opgelegd zijn en niet van harte onderschreven en doorleefd worden. Het is een trek die door haar hele werk te vinden is.

Dat betekent niet dat we niets 'leerstelligs' meer terugvinden. In haar werk vind je steeds weer — vaak onverwachts — de erkenning van de God van de Bijbel. Leest u het hierbij geplaatste gedicht *Voorsorg* maar eens een paar keer goed over. Een gewone huiselijke situatie krijgt een oneindig perspectief dat alleen maar christelijk uitgelegd kan worden. U wordt waarschijnlijk allemaal wel eens in uw (gezapige?) rust gestoord door een actieve Jehova-getuige. Om je ervan te vrijwaren kun je een zinspreuk bij de bel op de deurpost plakken, met als korte mededeling dat je niet gediend bent van hun sektarisch blaadje en praatje.

Maar ook scharenslijpers, wazige kollektanten (waarvoor komen ze, gebruiken ze het geld zelf?), lotenverkopers, zigeuner-tapijtverkopers, houtwormbestrijders en wie niet allemaal, komen aan de deur.

En dan richt de dichteres zich tot zichzelf (tot de lezer in die positie?) met de vraag: ben je jaloers op die mensen die iets belijden, verkopen willen? Je wordt uit je dromen opgeschrikt, je wordt tot verantwoording geroepen; zo fraai door de dichteres beschreven:

om jou trap-af te pluk uit jou gepeins
waarbij u vooral moet letten op het woord *trap-af*. Kom maar eens met beide voeten op de grond staan, zonder je niet af van de werkelijkheid, want op een dag — ook nu is er al weer een jaar (1983) voorbij! — komt de engel. Dan helpt geen enkele grappige volzin bij de bel.

Dit is Elisabeth Eybers ook!

Calvijn, de grote zondebok

Toch voel je in het werk van deze dichteres een spanningsvlak tussen beleven en belijden. Ook zij kiest natuurlijk. En dan tegen Calvijn. Ik doel op het gedicht *Terugblik* uit de bundel *Neerslag* (p. 41), uit 1958.

TERUGBLIK

Moeder, my eerste sekerte was jy,
gedugter as die voorbestemmingsleer:
dié slotsom was my soetste kettery,
dat aardse liefde ewige onheil weer.

Hoe moes ek snags, soms tot beswymens bang,
my uit die stikgreep van die Bose reg,
verklum, kaalvoet oor kwaste van die gang
voortstompel na die vrystad van jou bed.

Jy het die vroegste flits van agterdog
op die gehurkte garingbuik, Calvyn,
wat waghoe oor sy wrede web, laat skyn,
my doudoordag op 'n verkenningstog
geloods — bestem tot jou verdriet, maar steeds
erfkind van jou week hart en wakker gees.

Een nogal theologisch, leerstellig vers! Een herinnering uit welke tijd? Kleutertijd? Ik ken geen kind van die leeftijd die de naam Calvijn verbindt met de leer van de voorzienigheid van God. Volgens mij kijkt de volwassene terug op de jeugdtijd en gaat de schuld geven aan Calvijn met zijn leer over de 'eeuwige keus' van God van zaligen en verdoemden.

Het hele gedicht bestaat uit woorden uit het klimaat van Bijbel en theologie: kettery, ewige onheil, de Bose, vrystad (zeer fraai trouwens!), erfkind. De dichteres was in haar jeugd een zeer gevoelig meisje, dat angstig de vertellingen (preken?) verwerkte. Moeder liet merken dat ze zich ook niet helemaal thuis voelde in het klimaat van links/rechts, verkorenen/verdoemden, duivelskinderen/hemeligen.

En dan staan daar die keiharde regels:

die gehurkte garingbuik, Calvyn,
wat waghoe oor sy wrede web

De spin staat klaar om toe te happen! Ik vraag me af of ze Calvijn ooit goed gelezen heeft. Want het is een *terugblik*, geen herinnering zonder meer. Ieder mens gun ik een introverte levenshouding, maar Calvijn zo'n koude leer in de schoenen te schuiven vind ik onder de maat.

Nuwejaarswens

Dit gedicht *Terugblik* bewijst wel dat Elisabeth Eybers zich onttrekt van een 'gevestigde' leer en meer een open systeem van opvattingen met haar persoonlijk gevoel doorleeft.

Voelspriede van my verse klad die grens
wat goed en kwaad onhaperbaar moet skei.
Hier het jy hulle, met die helder wens
dat jy teen elke blaam gevrywaar bly.

luit het slot van *Lectori salutem* (de lezer gegroet!). In dit kwatrijn betekent 'klad' bezoedelen en in de derde regel wordt met *hulle* de gedichten bedoeld. Toch in dit eerste vers van een bundel haar taakomschrijving: goed en kwaad scheiden.

In deze actieradius komt ze steeds zichzelf tegen. Fraai formuleert ze dat in het gedicht *Nuwejaarswens* uit de bundel *Kruis of munt*:

Om te beleef en ook te loof wil ek
die voelhorings van ironie laat dwaal
oor dit wat was, wat is, wat moet gebeur.

En dan volgen er 19 regels waarin acht keer *ek wil* voorkom. Een fragment:

Aan geen ontnugtering wil ek my onttrek,
van selferbarming wil ek afstand doen,
bo skuld en onskuld wil ek my verhef
om liefde met alleenwees te versoen,
ek wil hul onontwarbaarheid besef.

(. . .)

Tussen die welkome en ongewenste
wil ek die onbevangeheid verdeel
van 'n blommeman wat in één advertensie
grafkrans en bruidsboekette aanbeveel.

Een nieuw jaar wacht ons. *Deo Volente* zeggen we
tegen elkaar en schrijven we aan elkaar. De dichter
zegt aan het slot van haar gedicht:

en weet hoe breekbaar elke *ek wil* is

Ze kent haar wil, maar ook de grenzen. De toekomst
is in Gods hand. Zie gedicht *Voorsorg*.

lenze l. bouwers

VOORSORG

Om ongehinderd onder eie dak
te skuil kan jy 'n voorraamleuse plak

soos: ons verkoop of koop nie aan die deur,
het niks om op te knap, is reeds bekeer.

Op die manier ontmoedig jy messlypers,
skemerige kollektante en kansgrypers,

Jehovasbodes en tapytverkopers,
houtkeweruitroeiers en wederdopers.

Jy sku — naywerig? — die hele skaar
wat so hul loon van huis tot huis vergaar

en sonder waarskuwing geen oomblik deins
om jou trap-af te pluk uit jou gepeins.

Maar eendag sal jy opgetrommel word
want fantasie en voorsorg skiet te kort:

waar vind jy nog 'n slagsin om jou bel
te vrywaar teen die engel Asraël?

uit: *Einder* (1977), Querido/Amsterdam

KERKELIJK LEVEN

(vervolg van pag. 233)

weer te geven. Maar wel is het mogelijk een rode draad aan te wijzen in de bezwaren die Douma samenvat en die eerder zijn geuit door mensen als K. Schilder, Holwerda, Wiskerke, Nieboer, Kamp-huis en Trimp.

De reformatorische wijsbegeerte heeft zich steeds beijverd voor een reformatie van de cultuur in al haar vormen. Daarmee sluit ze zich aan bij A. Kuiper: Christus zegt van alle levensterreinen — Mijn!

Maar daar moet meteen bij worden gezegd dat die reformatie slechts kan slagen als elk levens-terrein *naar eigen aard* wordt ontgonnen. De vak-wetenschappen, het economische leven, het onder-wijs enz. enz. staan onder het gezag van de souve-reine God, maar blijven daarbij duidelijk onder-scheiden en zelfstandig ten opzichte van elkaar. Je hoeft ze bijvoorbeeld niet met een theologisch (wetenschappelijk!) sausje te overgieten of ze ondergeschikt te maken aan de kerk.

Niet alleen zou dat er gemakkelijk toe kunnen leiden dat de 'reformatie' zich beperkt tot een oppervlakkige aanvulling. Ook zouden daardoor de theologie en de kerk een onrechtmatig grote invloed krijgen.

En hier rijzen de vragen. Niet over de eigen aard van de verschillende levensterreinen; ook niet over de afwijzing van kerkelijke bevoogding over b.v. politiek of onderwijs.

Wel wordt de reformatorische wijsbegeerte ver-weten dat de goede bedoelingen ertoe hebben ge-leid dat *de plaats van de kerk, van de belijdenis en ook van de theologie al te zeer is geminimaliseerd*. Het gevaar is dat er een contrast wordt gezien tussen de religie, de fundamentele richtingkeuze van het hart van de mens, en de godsdienstige uiting daarvan b.v. in de kerk. Die godsdienstige uiting is immers *één van de vele* uitingen van het wedergeboren hart.

De door Douma samengevatte kritiek is uit-voerig beantwoord. Door prof. Troost in het weten-schappelijke tijdschrift van de reformatorische wijsbegeerte *Philosophia Reformata*, door prof. Van Riessen in *Beweging* (1977, nrs. 4, 5 en 6). Van Riessen toont op allerlei punten begrip voor de kritiek, veel meer dan Troost. Toch blijft er verschil.

De kracht en de grenzen van de reformatorische wijsbegeerte

In het Nederland van 1983, en te vrezen valt dat 1984 geen ander beeld te zien zal geven, is de geestelijke verwarring groot. Ook veel kerkgenoot-schappen hebben het houvast van de Schriften ge-

relatieve. Deze situatie heeft de belangstelling doen toenemen voor organisaties en bewegingen die — los van de kerken — de betrouwbaarheid van de Bijbel wel willen vasthouden. We zien dat in de 'evangelische' wereld; iets dergelijks — op veel minder spectaculaire schaal — is ook op te merken rondom de reformatorische wijsbegeerte.

In zekere zin is de reformatorische wijsbegeerte op die situatie ook voorbereid. Zoals ik al heb vermeld, bieden haar uitgangspunten alle ruimte voor christelijke actie onafhankelijk van wat er in de kerken gebeurt.

En dat schept in onze tijd positieve mogelijkheden. *Beweging* heeft dat laten zien. Tot die mogelijkheden behoort ook het werk van de bijzondere hoogleraren in de reformatorische wijsbegeerte aan de universiteiten en hogescholen. Zelfs kan de Stichting voor Reformatorische Wijsbegeerte steun bieden aan orthodoxe studenten aan de hogeschool van de synodaal-gereformeerde kerken in Kampen (Oudestraat), die in hun studie moeten optornen tegen Schriftkritiek.

Maar tegelijkertijd worden nu ook de grenzen van de reformatorische wijsbegeerte zichtbaar. En die grenzen hebben alles te maken met de kritiek op de W.d.W. waarvan eerder sprake was.

In zijn antwoord op Douma schrijft Van Riessen dat hij geen raad weet met de 'kwestie' van de

eenheid van de kerk. En het lijkt erop alsof de reformatorische wijsbegeerte met haar plaatsbepaling van kerk en confessie die 'kwestie' ook minder urgent maakt.

Maar de taak 'pijler en fundament van de waarheid' te zijn (1 Tim. 3 : 15) kan niet worden vervuld door een wijsgerige beweging, hoeveel waardevolle activiteiten die ook ontplooit. En zij loopt zelfs gevaar noodzakelijke kerkelijke reformatie te ontmoedigen als ze de indruk wekt dat we maar moeten leren leven met een pluriformiteit van kerken.

Het is ook de vraag of de uitgangspunten van de reformatorische wijsbegeerte blijvend voldoende houvast geven voor geestelijke slagvaardigheid. Er zijn onderling belangrijke verschillen, die zo nu en dan ook in *Beweging* naar voren komen.

Te hopen is dat de Stichting voor Reformatorische Wijsbegeerte o.a. in haar blad *Beweging* nog veel zal kunnen bijdragen tot bezinning op de ontwikkelingen in onze cultuur, trouw aan de Schrift en in een gezond besef van haar grenzen. Met het oog daarop is voortzetting van het gesprek over de door critici aangewezen zwakke plekken, een 'discussie over hoofdzaken' zoals Van Riessen het uitdrukte, van groot belang.

K. VELING

AFORISMEN

van Dr. K. Schilder

Deze unieke uitgave bevat ruim 260 kernachtige uitspraken van deze bekende Kamper hoogleraar, gekozen uit 'Tolle Lege' (1952).

96 pagina's, f 9,90

Verkrijgbaar bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.
GOES - telefoon 01100 - 15591

Psychiatrie

Esser schreef dit boek bij het beëindigen van zijn werkzaamheden als psychiater. Zijn visie is gegroeid in jarenlange omgang met psychiatrische patienten en is sterk beïnvloed door de gedachten van Kierkegaard. Als rode draad weeft hij door zijn studie de overtuiging: leven is offeren, kunnen loslaten, afscheid nemen — en hij voegt er aan toe: dat beseft niemand zo goed als hij die afscheid neemt van zijn werk. Het offeren is gegeven met het kiezen: we kunnen niet alles, we moeten steeds weer keuzen maken, een richting inslaan. Dat kan alleen als we een doel voor ogen hebben en ons organisme goed geprogrammeerd is. Het kiezen voor een bepaald doel heeft alles te maken met de ethisch-religieuze structuren van de mens en het blijkt steeds duidelijker dat deze structuren in de psychotherapie meer aandacht moeten krijgen. Esser verzet zich ook tegen het eenzijdig graven in het verleden van de zieke, men zoekt naar een oorzaak en probeert die weg te nemen in de hoop dat dan genezing zal intreden. Echter: de weg erin volgt vaak een andere route dan de weg eruit. We hebben niets aan het waarom als we het waartoe niet begrijpen. Met deze sterk finale gedachten-gang verzet Esser zich o.a. tegen de psycho-analytische therapeutische methode (ook al maakt hij vaak gebruik van de psycho-analytische ontwikkelingspsychologie en psychiatrie). Verder verzet hij zich tegen de non-directieve aanpak van Rogers: de religieuze structuur in de mens verdraagt geen ongericht praten, weliswaar moet je zelf kiezen maar zonder gericht gesprek dreig je in het oeverloze te verliezen. Esser is sterk beïnvloed door de anthropologische psychiatrie.

Het boek laat ons de schrijver zien als een ervaren psychiater die indringend en met grote kennis van zaken over zijn vak schrijft op een (doorgaans) voor ieder bevattelijke manier. Zijn psychiatrische ervaring en kennis zijn ingebed in een religieus-wijsgerige gedachtenwereld, die ook allerlei 'christelijke gedachten' in zich heeft opgenomen. Esser komt ook vrijmoedig uit voor zijn christelijke overtuiging; 'Wie gelooft nog? Wie waagt het met God? Wie heeft God lief boven alles? God vraagt niet veel. Hij vraagt alles. Daarom staat

in dit leven het offer centraal' (flaptekst).

De vraag of we met deze benadering van de psychiatrie verder komen meen ik evenwel ontkennend te moeten beantwoorden. De (her-)ontdekking in de psychiatrie van de mens als uniek schepsel met allerlei aspecten (functies, structuren) die het die mist, doet weldadig aan, maar is anderzijds ook niet meer dan een niet-langer-negeren van wat voor de christen alledaagse realiteit is. De mens is immers door God in een Verbond opgenomen, hij wordt naar de normen van dat Verbond geoordeeld, hij draagt een verantwoordelijkheid die hij nooit kan ontlopen. Dan spreekt het voor de christen ook vanzelf dat de mens zo is geschapen dat hij deze positie t.o.v. zijn Schepper kon innemen. Maar deze kennis aangaande de mens sluit op zichzelf genomen nog niet uit dat de psychiater in eerste instantie zijn werk beperkt tot die menselijke structuren, waar de stoornis zit die de 'gangmaker' is van het hele complex van problemen waar de patiënt in verstrikt is geraakt. En dan denk ik met name aan het menselijk gevoelsleven als een erg kwetsbare menselijke structuur. In de tweede plaats sluit deze kennis aangaande de mens ook niet uit dat er allerlei onschriftuurlijke 'religieuze gedachten' worden gelanceerd, die de 'religieuze dimensie' van de mens 'opvullen'. Juist omdat de mens verantwoordelijk is aan God kan hij afvallen, kan hij afgoden gaan dienen, voor zichzelf een 'god' gaan ontwerpen. Het grote gevaar van Essers methode is nu dat hij het handelen en spreken van onze God en Vader gaat benaderen vanuit de menselijke geschapen structuur, die vaak door de mens in dienst van de zonde wordt gesteld. Ook offers in afval van de levende God gebracht kunnen de mens 'bezielen', zijn leven structureren en daardoor psychisch saneren. In de derde plaats lopen wij met de kennis aangaande de 'religieuze structuur van de mens' het gevaar dat de religie wordt opgelost in nietszeggende algemeenheden. Ik meen dit te zien aan het gebruik van het woord 'offer': elk kiezen van de mens wordt zo tot een 'offer', ja, eigenlijk elke verandering (ontwikkeling, groei). Immers dan worden oude, vertrouwde zaken (gewoonten, oplossingen, bindingen enz.) losgelaten, 'opgeofferd'. Waarom blijven bv. Gods beloften volledig onderbelicht? Als onze Vader een offer van ons vraagt belooft Hij ook de kracht dit te volbrengen. Correlleert het geloof niet

juist met de beloften? Waarom niet een 'belofte-idee' centraal gesteld? Natuurlijk kunnen we die idee vervolgens gemakkelijk 'terugvinden' in het geschapene: is Gods schepping niet 'veelbelovend'? Wat heeft Hij niet een mogelijkheden daarin gelegd die enorme technische vooruitgang brachten en beloven. Hoe blij is een opgroeiend kind als het weer iets nieuws kan presteren. Wat rijk ook voor de ouders de ontwikkeling van hun kind mee te maken. Maar zo omgaan met Gods Verbondsbeloften lijkt mij onjuist. En voor het offer geldt hetzelfde. De grondfout ligt m.i. in de poging een 'christelijke gedachte' te beschrijven vanuit het geschapene. Ten dele is dit ook een taalkwestie, want Gods Woord is geschreven in mensentaal. De gebruikte woorden in de Schrift zullen daarom overeenkomsten in betekenis hebben met woorden uit de omgangstaal, al duiden ze vaak zaken aan met een unieke betekenis, die alleen bij het licht van de hele Schrift duidelijk wordt. Het woord 'offer' in de omgangstaal kan hier maar tot op zekere hoogte gebruikt worden om voorbeelden te beschrijven die een facet verduidelijken — meer niet. Esser gaat daarom m.i. te ver met een overkoepelende offer-idee, waardoor hij soms niet boven het niveau van woordspelingen uit komt en het geheel enige van Christus' offer niet tot zijn recht kan laten komen.

Door terecht 'het religieuze' tot de menselijke structuur te rekenen geeft Esser aan dat de psychiater als professionele hulpverlener (vaak) niet om deze structuur heen kan. Daardoor rijst de vraag naar de verhouding tussen zijn taak en die van de pastor (en m.i. van elke christen die

GOED(KOPIE) VAKANTIE IN EIGEN SFER?

ADVERTENTIES OVER RUIL HUUR VERHUUR

vindt of plaatst U in onze
ruil- of verhuurgids.

Vraag eens een
GRATIS verhuurgids!

BURO **R E J O**

Vakantie-advertentie-centrale
voor de Gereformeerde Gezindte
Tel. 01749-12815 (v.d. Kooij)

een naaste-in-nood aantreft). Esser heeft er oog voor dat die taken enerzijds verschillend zijn, maar anderzijds vaak toch ook weer moeilijk af te grenzen. Dit lijkt mij juist, maar brengt op zichzelf genomen de discussie, zoals die ook in onze kring wordt gevoerd, niet verder.

W. NIEBOER

N.a.v. Dr. P. H. Esser, *Psychiatrie. Gedachten over de betekenis van het offer*. Kampen 1981, 161 p., f 27,50.

BOEKAANKONDIGING

K. H. Miskotte, *Als de goden zwijgen. Vierde druk. Verzameld werk, deel 8. Uitgeverij Kok, Kampen, prijs f 51,50.*

Dit achtste deel besluit voorlopig de uitgave van Miskotte's Verzameld Werk. Het bevat diens laatste grote werk, meestal als hoogtepunt binnen zijn oeuvre gezien. Tegen de achtergrond van een 'tastende, radende schets van de wereld' — waarin hij spreekt over nihilisme en atheïsme — schrijft Miskotte over de zin van het Oude Testament. Daarbij gaat het hem om de 'godsleer'. De kern daarvan omschrijft Stoevesandt — die dit werk in het Duits vertaalde — in een nawoord als volgt: dat God zich in de wereld van de wereld onderscheidt. Daarbij wijst hij op de overeenkomst met Karl Barth. Naar eigen zeggen is Miskotte in dit werk uit op een vorm van 'toegepaste wetenschap'. Daarom bestaat het laatste deel ervan uit schetsen bij Schriftgedeelten die gericht zijn op de praktijk van verkondiging en onderricht.

A. L. T. DE BRUIJNE

Bij uitgeverij Kleefman & Van der Veen (Sappemeer) kwam in december 1983 de nieuwe *zendingskalender* uit, opnieuw met allerlei foto's van het zendingswerk van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Op de achterkant van elk van de zes foto's staat informatie over de afzonderlijke zendingsgebieden. Ook de vereniging 'De Verre Naaste' kreeg de ruimte. De prijs is f 8,75, zendingscommissies krijgen een korting van f 1,50.

Onder de redactie van Dr. K. Deddens verscheen het bijbels dagboek *De Kracht van hunne kracht* voor 1984. Gedeelten uit het oude en het nieuwe testament worden door elf predikanten een jaar lang uitgelegd. Nieuw is dit jaar het tekstregister,

dat het mogelijk maakt een bepaalde overdenking nog eens vlot op te zoeken. Vertrouwd zijn de opgave van psalmen en gezangen en de tijden van zons- en maanop- en ondergang. De Vuurbaak (Groningen 1983) zorgde voor de uitgave, de prijs is f 13,90.

De uitgave van de *Heidelbergse Catechismus*, die verzorgd wordt door Dr. R. H. Bremmer, beleeft een vrijwel ongewijzigde elfde (her)druk. Omdat de synode van Heemse (1984) nog nader beraadslaagt over de definitieve tekst zijn er nog geen wijzigingen aangebracht in tekst en Schriftplaatsen. De rode kleur van de vragen is vervangen door een streepje voor de — vetgedrukte — vragen. Een Vuurbaak uitgave (Groningen 1983) met een omvang van 108 pag. en een prijs van f 8,90.

'Wonderlijk toch, dat men nergens zo gemakkelijk onzin vertelt als op politiek terrein', aldus Dr. K. Schilder. Deze en 259 andere kernachtige uitspraken van hem zijn te vinden in de bundel *Aforismen Dr. K. Schilder*, die door uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre (Goes 1983) zijn geselecteerd uit de twee delen *Tolle Lege* uit de jaren vijftig. Ze staan gerangschikt onder Kopjes als 'Het gebed', 'De sabbath', 'Kerktaal en liturgie', 'Ironie en sarcasme' en vele andere. Voor zijn 'vele vrienden...', die zijn uitspraken op de juiste waarde kunnen schatten... U betaalt f 9,90 voor deze bundel, die 96 pag. dik is.

Bij deze kondigen we ook twee uitgaven van de Willem te Zwijgerstichting uit Apeldoorn aan. Deze stichting geeft jaarlijks twee brochures uit, die u ontvangt als u minimaal f 10,— per jaar bijdraagt als donateur. Drs. K. Exalto schreef twee brochures over Luther. *Gelijk loon* behandelt Luthers uitleg van de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard (Matt. 20: 1-16). Hij laat eerst zien hoe Luther door de jaren heen (1517-1544) over dit gedeelte preekte, vervolgens zet drs. Exalto uiteen hoe Luther de gelijkenis exegetiseerde. Tot slot behandelt hij een aantal themata, zoals 'Wet en Evangelie', 'Twee Rijken', die van invloed blijken op zijn lezen van de Bijbel.

De tweede brochure heet *Luthers 95 stellingen tegen de aflat*. In drie hoofdstukken bespreekt hij Luthers optreden tegen de aflaathandel (I), geeft hij een vertaling van de 95 stellingen (II) met commentaar over de aflat, de macht van de paus, de boete en de vroomheid (III). Deze

brochure geeft 51 pag. en kost f 6,90, de eerstgenoemde 72 pag., prijs f 8,50.

In 1817 — drie eeuwen na de Hervorming — schreef de Lutherse predikant M. Friedrich Sander in Duitsland een klein boekje over de geloofs- en strijdkracht van de kerkhervormers onder de titel *Jehova Tsidkenu: de Heere, onze gerechtigheid*, met name over Luther. Toen dr. H. F. Kohlbrugge dit in 1832 las, was hij er zo door gegrepen dat hij het vertaalde en uitgaf, van aantekeningen voorzien. Bij de herdenking van de 400ste geboortedag van Luther (1883) gaf de predikant van de Amsterdamse Hervormde Gemeente, ds. H. A. J. Lütge, een derde druk van deze geannoteerde uitgave en deed er een voorrede bij, die kritiek bevat op de aangeprezen reformatie van dr. A. Kuyper (3 jaar voor de Doleantie!). Dit is te lezen in een 'naschrift 1983' van de hand van dr. W. Aalders en ds. D. van Heyst, die dit alles opnieuw uitgaven, ter gelegenheid van Luthers 500ste geboortedag (1983). De omvang is 75 pag., de prijs f 12,50.

Dhr. A. C. Breen schreef in een klein werkje, onder de titel *Het Licht overwint* over twee onderwerpen: seksuele opvoeding en moderne literatuur. Wat het eerste betreft: hij wil laten zien dat en hoe de gereformeerde scholen een taak kunnen vervullen in de voorlichting. Hij geeft voorbeelden voor drie vakgebieden: biologie, maatschappijleer en bijbelonderwijs. Wezen en kenmerken van de moderne literatuur en hoe onze houding daartegenover moet zijn vormen de inhoud van het tweede hoofdstuk. Achterin staan twee bijlagen met een taalmodel en een literatuur-schema.

Uitgeverij Vijlbrief (Haarlem 1983) geeft dit werkje van 67 pag. uit voor de prijs van f 9,75.

Bidden moeten we zonder ophouden en daarom blijft bezinning op het gebed een blijvende behoefte, aldus ds. J. van Amstel in zijn nieuwe boek *Om 'Amen' op te zeggen* (Uitgave van Boekencentrum, Den Haag 1983). Hierin behandelt hij veel vragen rond 't gebed en met name rond het 'Onze Vader'. Allereerst bedoeld voor persoonlijke bijbelstudie, maar ook voor bestudering met anderen. Bij sommige hoofdstukken staan verwijzingen naar bijbelgedeelten en vragen en antwoorden uit de catechismus. De schrijver liet bij elk hoofdstuk ook enkele discussievragen opnemen. 184 pag. voor f 24,90.

A. S. VAN DER LUGT

Over de kerstboom

In het dagblad *Trouw* schreef Menno Potjer een artikel onder het opschrift: 'Kerstboom is niet zo heidens'. Hij heeft daartoe de heer A. J. Dekker geraadpleegd die volgens hem 'alles kan vertellen over de geschiedenis van de kerstboom hier'. We geven het volgende door:

De kerstboom komt weliswaar uit Duitsland, maar de Germanen kenden hem nog niet. Pas op het eind van de middeleeuwen is er een vermelding van wat groene takken met appels en andere versnaperingen voor de kinderen, uit Salzburg.

Gebruikelijk was alleen de kerstkribbe in de kerkgebouwen, die toen nog allemaal rooms-katholiek waren. (Pas in de loop van de negentiende eeuw kwam de kerstkribbe ook bij de katholieken thuis).

Na de hervorming komen er wat vaker berichten over takken en buxusbomen, juist uit protestantse gebieden als Straatsburg en Heidelberg, maar de berichten blijven vrij schaars tot ongeveer 1800. Dan gaat het gebruik kennelijk om zich heen grijpen, nog steeds voornamelijk bij protestanten. De pastoors in Nederland verzetten zich dan ook tegen de invoering van de kerstboom bij hun gelovigen: er hangt teveel een protestants luchtje aan. Dat was aan het begin van onze eigen eeuw.

Hoe kwam men dan tot dit gebruik? Als het niet afkomstig is van de 'heidense Germanen', zoals

altijd is gedacht, in welke hoek moeten we dan zoeken? Volgens Potjer zit het zo:

Een redelijke veronderstelling om dit te verklaren is dat men een vervanging zocht voor de roomse heilige Sint Nicolaas. Luther bijvoorbeeld had een grote afkeer van deze figuur, al kon hij het niet over zijn vaderhart verkrijgen om zijn eigen kinderen op 5 december met lege handen te laten zitten. In elk geval is het een feit dat in Duitsland de kerstgeschenken eerder een vaste gewoonte werden dan de kerstboom. De eerste Nederlandse voorstanders, onder wie dominee Heldring uit de Betuwe en Van Schaik, benadrukten ook het edele, godsdienstige karakter van het kerstfeest tegenover de ruwe bangmakerij en het bijgeloof van het sinterklaasfeest.

Dat 'edele, godsdienstige karakter van het kerstfeest' is een typering die echt het 'brave', moralistische christendom van de 'verlichte' 19e eeuw verraadt.

Het hoeft geen betoog dat we de geboorte van Christus op deze wijze niet mogen romantiseren en tot een huiselijk feest maken. We dienen veel eerder te bedenken dat Golgotha begint bij Bethlehem.

Blijft intussen de vraag: hoe zit dat nu met het ontstaan van dit gebruik? Wellicht dat een van onze lezers over meer gegevens beschikt. Ik geef deze 'verklaring' ervan maar eens door. Ze werpt nieuw licht op dit gebruik. Maar is daarmee alles gezegd?

W. G. DE VRIES

tussen jou en nee

door Wicher Triemstra, 48 pag., 2e druk, prijs f 8,90.

Verscheidene recensies lieten zich lovend uit over deze gedichtenbundel, waarin de auteur door zijn woordkeuze ons persoonlijk weet te treffen.

Deze bundel, met als thema de liefde tussen man en vrouw, moest dan ook wel een herdruk krijgen.

Deze uitgave is verkrijgbaar bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgeefster.

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Westwal 45 - Goes - Telefoon 01100 - 15591

